

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Баштанник О.В.

Національна держава в наднаціональному союзі: інституціональні структури, інституційні норми та глобальна ідентичність (приклад ЄС)

Політизація економічного співробітництва з наближеними до Європейського Союзу державами глобалізує макрорегіональну політику та призводить до конфлікту ідентичностей. У союзах держав глибокий конфлікт ідентичностей здатний дезорганізувати наднаціональний інституціональний механізм політичного управління.

Ключові слова: інтеграція, суверенітет, інститут, наднаціональність, ідентичність.

Политизация экономического сотрудничества с приближенными к Европейскому Союзу государствами глобализует макрорегиональную политику и приводит

к конфликту идентичностей. В союзах государств глубинный конфликт идентичностей способен дезорганизовать наднациональный институциональный механизм политического управления.

Ключевые слова: интеграция, суверенитет, институт, наднациональность, идентичность.

Politicization of economic cooperation with close to the EU countries globalizes macro-regional policies and leads to a conflict of identities. The profound conflict of identities in international alliances is able to disrupt the supranational institutional mechanism of political government.

Key words: integration, sovereignty, institution, supranationality, identity.

УДК 321

Баштанник О.В.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Вихідною гіпотезою дослідження є теза про те, що передумови економічних і політичних криз у Європейському Союзі (далі – ЄС) були закладені в результаті розширення політичного союзу за рахунок держав, які не могли з повною мірою ефективності бути залучені до економічної співпраці через соціокультурні особливості впорядкування суспільного життя. Універсалізуючий ефект штучно конструйованих регуляторних норм не виправдав покладених на нього сподівань: інститути-норми не пройшли процес соціалізації на рівні індивідуальної свідомості та спровокували конфлікт з інститутами-структурами. Це стосується політики співробітництва як між державами ЄС, так і ЄС із державами поза його межами – як реалізації інтеграційних і зовнішньополітичних ініціатив і програм. Є підстави стверджувати, що безпосередньо логіка проведення інтеграційної політики ЄС виступає в ролі причини відтермінованого вияву суперечностей, які не були врегульовані на початку розбудови цього інтегративного утворення.

Під час дослідження міжнародних відносин суттєва увага сьогодні приділяється неформальним ресурсам політичної влади, використання яких надає зацікавленим сторонам можливість для управління політичними процесами як на регіональному рівні, так і в глобальному масштабі. Останнім часом відбувається загострення дискусій серед громадськості, політичних діячів і вчених стосовно перспектив функціонування сформованих наднаціональних інститутів інтеграційних союзів держав (найбільш виразний приклад – ЄС)

і можливості конструювання подібних організацій у майбутньому. Такого роду проблема досліджується в роботах, наприклад, А. Етціоні, Ф. Шміттера, М. Стрежнєвої, Г. Вайнштейна, О. Пилявця, І. Миколаєнко та ін. Відзначається, що економічний фактор здатний стати пусковим механізмом для дестабілізації процесів політичного співробітництва в таких структурах, але також зрозуміло, що витoki цих феноменів варто шукати глибше.

Мета статті полягає в дослідженні ролі національної держави в союзі держав, що має наднаціональний механізм управління, і зворотного впливу інститутів цього механізму на функціонування окремої держави. Мета реалізується через виконання таких завдань: 1) проаналізувати особливості реалізації стратегії внутрішньо- й зовнішньополітичної взаємодії держав наднаціонального союзу; 2) конкретизувати чинники трансформації структурної та нормативної основ політичного управління в рамках функціонування наднаціональності.

На рівні перебігу процесів глобальної політики міжнародні організації в більшості своїй здійснюють координуючу роль і сприяють напрацюванню узгоджених програм дій щодо подолання окремих проблемних ситуацій чи розв'язання комплексу важливих для світової спільноти завдань. У сфері загальної відповідальності наднаціональних інститутів продукуються не лише рішення, а й із посиленням і поглибленням інституціоналізації цих структур спільні норми, які покликані діяти в

обмеженому середовищі інституційної легітимності. Практика генерації наднаціональними інститутами нової колективної ідентичності покликана легітимізувати владу інтеграційних структур у нормативно-ціннісному вимірі та окреслити межі застосування ними різноманітного впливу (політичного, економічного тощо). Варто зауважити, що інституціональні структури більшою мірою є явищами вторинного характеру щодо норм соціокультурного середовища, в якому вони природно виникають, але не до тих норм, які творять самі. Це відбувається переважно тому, що індивід керується передусім інтеріоризованими зразками поведінки свого суспільного оточення. Одним із різновидів таких норм можуть бути неформально інституціоналізовані практики взаємодії акторів політики в полі реалізації політичної влади.

У ситуації збігу норм неофіційного й офіційного типів не виникає передумов для конфлікту ідентичностей, як і в разі продукування інститутами регульованих норм згідно із соціально зумовленими традиціями, стереотипами та звичаями організації політичного життя спільноти будь-якого масштабу. У ЄС інтеграційні структури тривалий час намагаються формувати власні інституційні культурні контексти: через збільшення функціоналізації соціальних зв'язків, утрату спорідненості із соціокультурним середовищем, руйнування механізмів соціалізації поширилася практика універсальних стандартів опосередкування культурних традицій і виникла криза культурної ідентичності [6, с. 301]. Із часом формалізовані норми інституціонального походження входять у конфлікт із нормами, що є типовими для колективних ідентичностей певного територіального простору, на який поширюється політичний вплив інституціональних структур. Ідентичність, як і ці регульовальні норми, також є певного роду механізмом просторово-часового впорядкування сутності соціальної реальності [5, с. 36]. Створення загальних структур управління не призвело до повної уніфікації спільної політики в різних сферах ЄС, зокрема національних зовнішньополітичних стратегій держав-членів. На рівні офіційних угод ЄС представляє спільну волю об'єднання, але на практиці амбіції окремих впливових держав мають вирішальне значення в розбудові зовнішньої політики. Суперечності й неузгодженості при цьому призводять до дестабілізації всередині інтеграційного утворення, що починає становити загрозу наднаціональності як основоположному механізму функціонування ЄС.

Відсутність чіткого загальноєвропейського проекту інтеграції призвела до неконгруентності (незбігу) фактичних інтеграційних стратегій і теоретичного проекту інституціональної наднаціональності. Проте саме особливості територіальної організації співпраці досі вирішальним

чином здатні впливати на перебіг політичних процесів і володіють надважливим значенням під час з'ясування ступеня ефективності державної або наднаціональної влади, яка повинна відповідною мірою охоплювати всі підконтрольні простори. Ф.К. Шміттер (за аналогією з класичною моделлю національної держави) висловлює припущення про те, що реалізація публічної влади в різних функціональних сферах є конгруентна конкретній території: коли досягнуті межі фізичних можливостей території, втрачається легітимність застосування примусу в різних сферах політики. У результаті власного дослідження він доходить висновку, що в Європолітії функціональна й територіальна сфери влади з часом стають усе менш конгруентними [10, с. 147–148]. Відмінною рисою цієї Європолітії було те, що вона розглядалася як заснована на аксіомі плюралізму – можливості максимально повного вираження інтересів усіх суспільних груп [5, с. 39]. Недостатність функціональної ефективності за необхідності збереження контролю над територіями призводить до поступового переформатування європейської ідентичності, перетворення її на комплексний проект із виділенням точок перетину для окремих субрегіональних груп при залученні до проєктованих ініціатив держав, що безпосередньо межують із ЄС. Із якісної єдності ціле перетворюється на суму частин і втрачає сутнісну особливість, ініціаторами всіляко підкреслюється, що загальноєвропейська ідентичність більше не повинна розглядатися як західноєвропейська.

Особливості взаємодії щодо можливостей організації співпраці в рамках структурних елементів системи політичного управління, звісно, стали предметом тривалих дискусій і наукових розробок спеціалістів із проблем державного управління, політичної теорії, менеджменту організацій тощо. Але стосувалися вони переважно пошуку варіантів подальшого розвитку сформованої моделі врядування (наприклад, у напрямі до багаторівневого співробітництва). Використання в ЄС інструментарію багаторівневого, більш гнучкого (порівняно з ієрархічністю наднаціонального управління) співробітництва визначалося як таке, що могло б зменшити напруження в культурно-ціннісному середовищі, пов'язане з роллю інституційного базису при зіткненні (наслідуючи С. Гантінгтона) світів різних цивілізаційних ідентичностей. Проте основні параметри політичної ситуації в ЄС володіють потужним потенціалом детермінізму відповідно до глибини задіяних сутнісних аспектів і тривалості використання конкретних принципів регулювання в межах усталених управлінських процедур: акцент на важливості наднаціонального управління для децентралізації політики приховує реальну довготривалу тенденцію до концентрації влади структурами вищого порядку. Г. Вайнштейн

наголошує, що попередній світовий історичний розвиток призвів до формування сучасних національних держав із забезпеченням реалізації принципу демократії – правління народу в інтересах народу. А викликане глобалізацією переміщення певного обсягу влади на рівень наднаціональних утворень має наслідком звуження національного суверенітету й можливостей реалізувати цей принцип [2, с. 4–5].

Варто зазначити, що в межах традиційного (політико-правового) підходу державний суверенітет визначається як історично зумовлена політико-юридична властивість національної держави, що відображає її верховенство та рівень самостійності у вирішенні внутрішніх питань і у взаємовідносинах з іншими державами [3, с. 53]. Домінування державної влади над іншими формами влади зміцнювало акторність національної держави у Вестфальській системі координат. Утім із виникненням міжнародних інститутів суверенітет національних держав не вичерпав своїх можливостей, і сьогодні вони мають неоднакові фактичні позиції в наднаціональних структурах під час делегування їм окремих повноважень. Якщо політична еліта держави володіє достатнім обсягом економічних, політичних і навіть ціннісних ресурсів, вона зберігає можливості для захисту власних інтересів в інституціоналізованому інтегративному об'єднанні, є спроможною нав'язувати свою волю іншим членам наднаціональної структури. Отже, дефіцит демократії полягає не лише в значному опосередкуванні участі громадян у процесі прийняття рішень, а й у неоднаковому відведенні ролі державам у наднаціональних структурах поряд із послабленням контролюючих повноважень інститутів цих структур. Ця тенденція фіксується в міру приросту нових територій (вплив на які стає здійснювати все важче) через процеси безпосередньої інтеграції держав і залучення їх до співробітництва шляхом реалізації політики ініціатив.

Орієнтація на залучення до співпраці держав, що безпосередньо межують із ЄС, становить суттєвий ризик для інституціональної цілісності його наднаціональної структури, ефективність управління якої знижується за перебігу різноспрямованих інтеграційних процесів. Саме на прикладі ЄС можливо встановити взаємозв'язок між кризою в наднаціональному інституціональному механізмі врядування такого об'єднання держав і тими основоположними орієнтирами, які визначають інтеграційну стратегію в подібного типу політичному союзі. Потенціал ресурсів, у неї вкладений, і неочевидна її корисність для інших членів наднаціонального об'єднання поступово підриває інституційні основи спільного інтеграційного утворення не лише через дію економічних чинників. Це відбувається також у результаті наростаючого конфлікту ідентичностей між рівнем загальноєвропейських цінностей, рівнем історично сформованої спіль-

ної ідентичності окремих груп держав (переважно регіонального характеру) та відмінними соціокультурними орієнтаціями конкретних держав усередині цих груп. Інтеграційні процеси в Європі повинні були сприяти зростанню макрорегіональної ідентичності, проте через взаємозв'язок цілеспрямованого (інституціонального) конструювання й дії стихійних чинників відбулося формування специфічної геоетнокультурної системи. Отже, поступово вибудовується суперетнічна структура цивілізаційного рівня, територіальна структура якої складається з ядра, периферії та контактної зони. Якщо навіть на периферії домінують культура залишається панівною, то контактна зона формується в умовах полікультурного впливу і є також зоною політичної нестабільності й провокатором соціально-економічної напруженості [4, с. 174]. Взаємовплив особливостей господарської організації виробничої діяльності та соціокультурних відмінностей у суспільно-політичному житті держав-членів ЄС і запрошених до співпраці країн виражений в економічній кризі, вже призвів до розхитування інституціональних основ наднаціональної організації.

На думку Н. Пелагеші, європейська ідентичність загалом формувалася за двома сценаріями: через самоідентифікацію громадян-членів ЄС шляхом протиставлення образу «іншого» (того, хто є за межами наявних кордонів Спільноти) і як упровадження спеціальної політики через спільні інститути ЄС. В останньому випадку ексклюзивність національної ідентичності (як і будь-якої іншої) в процесі європейської інтеграції перетворюється на широкий інклюзивний конструкт, що продукується наднаціональними інститутами квазідержавного утворення з метою легітимації існування та функціонування наднаціональних утворень серед громадян держав-членів. Відбувається європеїзація свідомості й самосвідомості індивідів, які повинні відчувати належність до загальноєвропейської цивілізації: європейська уявна спільнота розбудовується через політику, медіа та культуру [7, с. 66–76]. Штучність цілеспрямовано створеної й поширеної загальноєвропейської ідентичності програє в боротьбі з ідентичностями укоріненого типу, з якими співвідносять себе громадяни національних держав поза межами ЄС та іммігранти. Етнонаціональна, культурна й конфесійна неоднорідність європейського суспільства, що зростає, на додачу до соціально-класових конфліктів поступово призводить до конфліктів соціально-культурних: уже натеper помітний антизахідний радикалізм інокультурних меншин, їхнє небажання інтегруватися в європейський культурний простір. За таких умов, зазначає Г.І. Вайнштейн, осмислення європейцями власної цивілізаційної ідентичності відбувається в реальності через протистояння соціокультурним і політичним цінностям нових жителів Європи та держав, із яких

вони походять. Свідченням цьому є посилення позицій праворадикальних політичних партій анти-іммігрантської (особливо антиісламістської) спрямованості європейських державах, орієнтованих на традиційно західні цінності (Бельгія, Німеччина, Данія тощо) [1, с. 111–115]. Діяльність європейських еліт у межах наднаціональних інститутів загалом спрямована на зниження гостроти протистояння ідентичностей через політику мультикультуралізму як засобу подолання кризи діалогу культур, етносів і релігій на теренах Європи та у співпраці держав ЄС із прилеглими країнами.

Від початку активного впровадження політичний курс на зближення етносів і культур визначався як необхідна умова та наслідок успішного перебігу процесів глобалізації економічного, політичного й культурного життя у світі. Як належне вважалося те, що подібне вираження інтересів зможе бути досягнуте без порушення злагодності та миру в масштабах від глобального до локального. Утім, як підкреслює С. Гантінгтон, глобалізація сприяла тому, що національним ідентичностям довелося поступитися місцем ідентичностям субнаціональним [9, с. 37]. Європейська регіоналізація, окрім усього іншого, поступово призвела також до посилення відповідного територіального, політичного й культурного самовизначення локальних співтовариств, як тільки офіційні кордони стали більш гнучкими для забезпечення ефективної співпраці між державами, як виникли нові розділові межі на шляху макрорегіонального та глобального співробітництва. Актуалізувалося самовизначення не за принципом офіційного громадянства національної держави (формалізований, похідний чинник), а за належністю до етнічних, релігійних тощо, значно ширших за межі національної держави груп – більш природної ідентичності, не нав'язаної ззовні. Поступово від охорони культурних постулатів захисники збереження тієї чи іншої ідентичності перешли до висунення політичних вимог, а колективні інтереси перетворились на аргументи в політичній боротьбі: так політична свобода самоідентифікації у збільшеному масштабі обернулася етнонаціоналізмом [8, с. 40]. Отже, конструкти наднаціональної ідентичності були введені до дискурсу інтеграції з метою забезпечення легітимації інституціональної системи як основи структурно-політичної консолідації ЄС. Але їх конкурентоспроможність порівняно з комплексними регіональними ідентичностями виявилася значно слабшою, що призвело до переспрямування інтеграційних процесів від центру в напрямках, де є більш реальні умови для тіснішої консолідації групових об'єднань.

Політизація економічного співробітництва як залучення до інтеграційного типу ініціатив щодо організації співпраці з наближеними до ЄС державами глобалізує макрорегіональну політику та призводить до конфлікту ідентичностей. Диверсифікація страте-

гічних напрямів посиленої інтеграції як одного зі способів оптимізації організаційної ефективності сприяла вияву відцентрових тенденцій у функціонуванні інституціоналізованої основи загальноєвропейської політики. Конфлікт ідентичностей різного ступеня вияву субрегіональних блоків держав і загальноєвропейської ідентичності західного типу не був подоланий через розширення інклюзивності спільної європейської ідентичності під час реалізації політики мультикультуралізму. Саме логіка реалізації інтеграційних стратегій впливовими державами ЄС як прагнення політизувати економічне співробітництво на початку розбудови ЄС, дещо пізніше – привести у відповідність географічні та політичні кордони Європи, а згодом узагалі вивести макрорегіональну співпрацю за їх межі заклала основи для відтермінованої актуалізації різномірних кризових тенденцій.

Спільні європейські інститути з координаторів співробітництва останнім часом перетворюються скоріше на інструменти для реалізації амбіцій окремих держав, що провокує зіткнення стратегічних інтересів суб'єктів політики на декількох рівнях. По-перше, це відчуження громадян ЄС від вироблення загальноєвропейської політики (первинний дефіцит демократії), а також неоднакові позиції держав усередині інтеграційного об'єднання (похідний дефіцит демократії) і, як наслідок, прагнення окремих груп держав створювати блоки інтеграційного типу для посиленої співпраці з виходом за формальні межі ЄС (дезорганізація наднаціонального інституціонального механізму політичного управління). Глибинний конфлікт ідентичностей постійно підживлюється як у міру розширення інтеграції (за рахунок залучення нових учасників), так і через прагнення загальноєвропейських інститутів привести наявні розбіжності до спільного знаменника – розірвати зв'язок впливу структур управління та їх територіальної локалізації. З огляду на перспективи такого політичного курсу, в практичній площині можна відзначити, що нами виокремлено актуальну проблему, яка потребує подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайнштейн Г.И. Идентичность инокультурных меньшинств как фактор современной европейской политики / Г.И. Вайнштейн // Идентичн. как предм. полит. анализа / отв. ред. И.С. Семенов, Л.А. Фадеева. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 299 с. – С. 111–115.
2. Вайнштейн Г.И. Меняющийся мир и проблемы функционирования демократии / Г.И. Вайнштейн // МЭ и МО. – 2007. – № 9. – С. 3–17.
3. Дмитриев А.И. Вестфальский мир 1648 року і сучасне міжнародне право / А.И. Дмитриев. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 426 с.
4. Долматов І.В. Сучасні кордони як соціальні конструкти у контексті виникнення й еволюції тери-

торіальних ідентичностей / І.В. Долматов // Держава і право. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 173–178.

5. Мартьянов В.С. Конфликт идентичностей в политическом проекте Модерна: мультикультурализм или ассимиляция? / В.С. Мартьянов // Идентичность как предмет политического анализа / отв. ред. И.С. Семенов, Л.А. Фадеева. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 299 с. – С. 36–42.

6. Миколаєнко І.М. Постмодерні трансформації держави та криза ідентичності / І.М. Миколаєнко // Збірн. наук. праць Національн. ун-ту Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2011. – № 1. – С. 296–306.

7. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.

8. Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220 с.

9. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 637 с.

10. Шмиттер Ф.К. Будущее демократии: можно ли рассматривать его через призму масштаба? / Ф.К. Шмиттер ; пер. с англ. // Логос. – 2004. – № 2 (42). – С. 137–154.